

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ЗА СВОБОДУ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДІАЛОГ ТА СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ

археографічні видання. Такою ж ідеєю була проникнута історико-документальна виставка «Київ – Варшава: спільна справа» на київській станції метро «Золоті ворота», яку до 100-річчя укладення польсько-українського союзу підготували польські колеги – Польський інститут у Києві, Музей Ю. Пілсудського, Військово-історичне бюро ім. К. Сосновського. За участю Українського інституту національної пам'яті, Державної архівної служби України на Контрактовій площі столиці відкрито виставку «1920: на захисті Європи від більшовизму», у якій відображено участь п'яти дивізій Армії УНР у більшовицько-польсько-українській війні 1920 р., зокрема героїчну оборону міста-фортеці Замостя під командуванням генерала Марка Безручка. Аналогічну тематичну виставку «За нашу і вашу свободу» за участю віцепрем'єра України Ольги Стефанішиної і посла України в Республіці Польща Андрія Дешиці, голови Об'єднання українців у Польщі Петра Тими розгорнуто в Лазенківському парку Варшави. Вказана тема також відображена у колективній праці польських і українських істориків «1920 rok – wojna światów. Studia przypadku w stulecie bitwy warszawskiej», яку 2021 р. видав Інститут національної пам'яті Польщі.

Особливості українсько-польських відносин у новітню добу обговорено на черговій ІХ Українсько-польській зустрічі (Івано-Франківськ; Яремче; Варшава; Перемишль), яка відбулася 24 вересня 2020 р. в онлайн-режимі. Зокрема на секції «Союз Пілсудського – Петлюри як спроба створення нової системи безпеки в Центрально-Східній Європі» з доповідями і повідомленнями виступили Володимир Великочий, Микола Литвин, Олег Павлишин (Україна), Станіслав Стемпень, Ян Пісулінський (Польща) та ін. Значення та уроки українсько-польського союзу 1920 р. проаналізовано на онлайн-конференції «1920–2020. Centenary of the Polish-Bolshevik war», яка відбулася 21 вересня 2020 р. в межах відзначення тридцятиліття Східної літньої школи Варшавського університету на базі Львівського історичного музею. Аналогічні тематичні конференції проходили того ж року у Кошаліні, Холмі та Більську. На честь вказаного союзу та спільної антибільшовицької боротьби у Варшаві, Гданську та Кошаліні відкрито меморіальні сквери імені героя оборони Замостя полковника Армії УНР Марка Безручка¹⁷³.

СПРОБИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (1920–1939)

Унаслідок поразки в польсько-українській війні за Східну Галичину 1918–1919 рр. ця територія опинилася спочатку під контролем, а згодом (з 1923 р.) у складі відродженої Польської держави, яка зобов'язувалася перед країнами-переможцями надати їй територіальну автономію. Однак через велику кількість причин, передусім непримиренну позицію польських національних демократів (ендеків), які виступали за унітарну державу, Польща за весь міжвоєнний період не виконала своїх зобов'язань і не запровадила автономного самоврядування західноукраїнських земель. Це спричинило гострий спротив населення і провідних українських політичних партій становленню і зміцненню польської адміністрації в Східній Галичині

¹⁷³ Литвин М., Хахула Л. Союз Петлюри – Пілсудського: відзначення 100-річчя в Україні та Польщі. *Український історичний журнал*. 2020. № 6. С. 234–235.

і Західній Волині, пасивний, а часом і активний опір, як говорили тоді, «польській окупації», що був особливо інтенсивним у першій половині 20-х років ХХ ст.¹⁷⁴

Проте і міжнародна ситуація, і внутрішній розвиток української спільноти, втомленої багаторічними війнами, вимагав пристосування до нових обставин, зміни орієнтирів у відстоюванні національних інтересів українців. Розв'язання української проблеми в Польщі могло йти лише по шляху взаємного порозуміння на засадах забезпечення національних прав українців і збереження – в тих умовах – цілісності Польської Республіки. Інший шлях загрожував створенням постійного вогнища внутрішнього міжнаціонального конфлікту, який легко міг перерости в міжнародний. Такий розвиток подій не був привабливий ані для Польщі, ані для українського руху, оскільки з'являлася перспектива нової війни між СРСР і Польщею з невизначеним кінцевим результатом. Треба було шукати *modus vivendi* співжиття українців і поляків в одній державі.

Початки пошуку можливої площини співжиття українців і поляків в Польщі сягали 1920 р., коли доля західноукраїнських земель ще не була остаточно вирішена. Тоді ініціатива якогось порозуміння не могла вийти від галицьких українців, здебільшого орієнтованих на еміграційний уряд ЗУНР Є. Петрушевича, який ще сподівався знайти підтримку країн Антанти для справи утворення принаймні окремої Галицької Республіки. Тому пропозиція щодо переговорів з польськими політичними колами вийшла від національно-демократичних діячів Волині, Холмщини і Полісся, які не поділяли оптимізму галицьких політиків щодо можливості утворення незалежної Галицької Республіки і не бажали бачити себе в межах радянської України. Група діячів на чолі з братами Антоном і Павлом Васинчуками (з Холмщини) увійшла в контакт з представниками польських лівих партій в польському сеймі – Польської соціалістичної партії (ППС), Польської селянської партії (ПСЛ) і Національної робітничої партії (НПР). На початку червня 1920 р., коли точилася радянсько-польська війна, в будинку польського сейму у Варшаві відбулася нарада польських послів, очолюваних соціалістом І. Дашинським, і 19-ти представників української громадськості на чолі з А. Васинчуком. На ній українська сторона подала «Меморіал», який включав вимоги, що повинні були забезпечити співжиття двох народів в межах Польської держави. Меморіал містив положення, які пізніше українські представники неодноразово ставили перед польською владою. Не зрікаючись прагнення створити в майбутньому незалежну Українську державу, його автори констатували можливість лояльної праці щодо формування нормальних умов співжиття українців в Польській державі. Зокрема, серед вимог були такі: рівноправність українців і поляків у всіх галузях життя, скасування воєнного стану і проголошення амністії українським військовополоненим, об'єднання земель з переважанням українців в єдину адміністративну цілість, запровадження української мови в шкільництві й адміністрації, призначення українських радників в уряді і провідних міністерствах, припинення колонізації тощо¹⁷⁵. Поставлені вимоги були назагал схвалені польською стороною, яка зобов'язалася провести і

¹⁷⁴ Докладніше див.: Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.-упоряд. М. Р. Литвин. Харків: Фоліо, 2017. 444 с. Там само можна знайти й новішу історіографію з проблематики.

¹⁷⁵ *Biuletyn Polsko-Ukraiński* (далі – ВПУ). Warszawa, 1938. Nr 2. S. 11–12.

затвердити їх через польський парламент. Однак подальші події відсунули українське питання на другий план. В урядових колах Польщі здобули перевагу ендеки і близькі до них націоналістичні партії, а федералістська концепція Ю. Пілсудського, яку він намагався реалізувати всупереч позиції правих партій, зазнала поразки¹⁷⁶.

Ще в серпні–вересні 1920 р. пройшли переговори галицьких українських вчених (К. Студинський, В. Щурат, С. Федак) з міністром освіти і віровизнань Польщі М. Ратаєм про створення у Львові українського державного університету, якому українці надавали особливої ваги. Результатом переговорів була спроба уряду людовця В. Вітоса наприкінці 1920 – на початку 1921 рр. домогтися рішення про створення українського університету у Львові через сейм. Проте на перешкоді стали непримиренні позиції двох сторін: бурхливі протести проти цього галицьких поляків, де міцні позиції мали ендеки, а також небажання українських політиків брати участь у творенні університету без врегулювання всього комплексу проблем статусу Східної Галичини і Волині. Створений українцями політичний орган – Міжпартійна Рада – не відчував зміни обстановки і за інерцією продовжував вважати все українське населення у стані війни з Польщею¹⁷⁷. Водночас польські урядовці і більшість поляків, зокрема на так званих «кресах», вважали Східну Галичину і Волинь безсумнівною територією Польщі, оскільки вони зробили свій внесок в її тривалий розвиток і окупили кров'ю в польсько-українській війні 1918–1919 рр. Будь-які вияви спротиву українців польська адміністрація трактувала як антидержавну діяльність і жорстоко карала, викликаючи цим ще більше напруження у взаєминах.

Проте у 1922–1923 рр. польський уряд був змушений нав'язати контакт з політиками Галичини з огляду на наближення терміну розгляду Радою Послів Ліги Націй питання про належність Східної Галичини і Західної Волині. Уряд Ю. Новака, всупереч сильному опорому правих польських партій, зумів 26 вересня 1922 р. провести через сейм закон про засади воєводського самоврядування, зокрема у трьох південно-східних воєводствах, який містив обіцянку запровадження впродовж двох найближчих років елементів територіальної автономії в Східній Галичині і створення українського університету. У контексті цих кроків уряду за дорученням польського МЗС граф Я. С. Лось нав'язав контакт з еміграційним урядом ЗУНР Є. Петрушевича у Відні. Разом з міністром закордонних справ Польщі К. Скірмунтом він відвідав Відень, де відбулися переговори з представниками уряду ЗУНР. Польська сторона обіцяла українцям надати територіальну автономію,

¹⁷⁶ Про дві політичні концепції східної політики польських політичних сил – «федералістську» (Ю. Пілсудський) та «інкорпоративну» (Р. Дмовський) – є розлога наукова література. Згадаємо тут деякі роботи: Wapiński R. Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. Gdańsk: Wyd-wo ARCHE, 1997. 324 s.; Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. Львів: Вид-во ЛФУ АДУ, 2000. 416 с.; Pisuliński J. Nie tylko ŋetlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004, 646 s.; Федевич К. К. Галицькі українці у Польщі 1920–1939 (Інтеграція галицьких українців до польської держави у 1920–1930-ті рр.). Київ: Основа, 2009. 280 с.; Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 404 с. та ін.

¹⁷⁷ Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України. Львів, 1923. С. 84–92; Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. С. 79–81; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. С. 150–175.

створити університет взамін на визнання польського державного суверенітету на території Галичини. Важко сказати, чи дійшло би пізніше до виконання обіцянок польською стороною, якщо врахувати націоналістичну ейфорію і великодержавні настрої більшості поляків у цей час. Але, як зазначав згодом сучасник і свідок цих подій І. Кедрин, відмова від польських пропозицій була тактичним прорахунком і політичною помилкою українців. І вже зовсім смішно в очах світової громадськості виглядало закидання польського міністра закордонних справ гнилими яйцями, яке чинив український старшина М. Федитник з благословення Є. Петрушевича¹⁷⁸.

Безпідставні надії уряду ЗУНР на позитивне вирішення українського питання лідерами західних країн спровокували бойкот українським політикумом перших парламентських виборів у Польщі в листопаді 1922 р., що проводилися за новою демократичною Конституцією Польщі 1921 р. У підсумку українське населення Галичини залишилося без власних представників у парламенті і можливостей чинити вплив на політику держави. Панівні кола Польщі з полегшенням сприйняли бойкот, серйозно побоюючись обрання в парламент значної кількості опозиційних українських депутатів, які до того ж мали поважний досвід парламентської діяльності в Австро-Угорщині. Натомість українське населення інших земель Польщі взяло участь у виборах і провело у парламент 20 послів і 6 сенаторів, які створили Українську Парламентську Репрезентацію (УПР). У грудні 1922 р. член УПР С. Підгірський виступив у сеймі із заявою, в якій, не відмовляючись від стратегічної мети – незалежної України, визнав Польщу і зажадав запровадження територіальної автономії в її українських землях. Важливо зазначити, що ця заява була попередньо обговорена й узгоджена з польським прем'єром В. Сікорським.

Одночасно в грудні 1922 р. граф Я. С. Лось зробив нову спробу увійти в порозуміння з галицькими українськими колами. Однак, очікуючи рішення Ради Послів щодо Галичини, Міжпартійна Рада українських партій відмовилася від будь-яких контактів з польським урядом. Така ж доля спіткала й українського посла о. М. Ількова, який виступив посередником у налагодженні контактів польського уряду з галицькими політиками в лютому 1923 р. Щобільше, інформація про пошуки контактів уряду з українськими політиками потрапила в польську пресу і викликала бурхливу антиукраїнську реакцію. Львівська ендецька преса тоді неодноразово писала про «зраду» урядом національних інтересів Польщі, наголошувала, що поляки не допустять, аби «українці виграли Львів для сепаратистських політичних цілей і у захисті держави не дозволять вивести себе з рівноваги»¹⁷⁹.

Рішення Ради Послів від 14 березня 1923 р., яка погодилася зі східними кордонами Польщі і фактично визнала суверенітет Польщі на західноукраїнських землях, викликало справжній шок і депресію українського громадянства. Воно означало крах попередньої тактики опори на західні країни у вирішенні українського питання. Потрібно було розробляти засади нової «реальної» політики, що дала б змогу зберегти українське політичне і громадське культурне життя в межах Польської держави. Перші ознаки осмислення нової ситуації подала Українська народно-трудова партія (УНТП), яка на своєму з'їзді в травні 1923 р. ухвалила резолюцію про перехід на позиції боротьби за територіальну автономію західноукраїнських земель.

¹⁷⁸ Kedryn I. Ewolucja stosunków polsko-ukraińskich. *BPU*. 1936. Nr 25. S. 258.

¹⁷⁹ Мудрий В. Боротьба за огнище... С. 127–129.

Однак інерція недовіри до Польщі була ще настільки сильною, що переважна частина українського населення не сприймала цієї ідеї. Через рік, у квітні 1924 р., черговий з'їзд УНТП відмовився від нової політичної тактики і змінив керівництво партії. У 1925 р. УНТП об'єднала низку національно-демократичних організацій і створила впливове Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО).

У 1923–1925 рр. в польських урядових колах, де ендеки здобули провідні впливи, проходила боротьба двох тенденцій в українському питанні: представники лівих і центристських партій намагалися домогтися подальших кроків у справі реалізації закону від 26 вересня 1926 р. про воєводське самоврядування, який передбачав запровадження елементів автономного існування воєводських територій, натомість ендеки і праві партії всіляко блокували зусилля протилежного табору. Треба зауважити, що вже тоді серед провідних політичних кіл Польщі утверджувалося переконання про неминучість відмови від політики «національної асиміляції» непольського населення, за що виступали ендеки, і заміни її політикою «державної асиміляції», яка передбачала певні поступки культурно-національного характеру на користь національних меншин. По суті, головні директиви національної політики польського уряду були схвалені ще 7 квітня 1923 р. на засіданні Політичного комітету Ради Міністрів Польщі у таємній доповіді прем'єра В. Сікорського, які пізніше без суттєвих змін реалізували впродовж міжвоєнного періоду. У доповіді прем'єра було зазначено, що основною підставою політики на «кресах» є безпека Польщі зі Сходу, яка вимагає «суттєвого привернення місцевого кресового населення на бік державної ідеї». Тому перед державними органами й адміністрацією стояло завдання забезпечити політичні, соціальні і культурні права непольського населення, які їм гарантувала конституція і закони. Щодо розширення прав національних меншин і територіальної автономії в цьому документі містилися неясні та розпливчасті фрази про те, що «надання більших конституційних свобод буде розглянуте урядом у відповідний час»¹⁸⁰. Для польської еліти першорядне значення становили питання збереження держави, забезпечення її зовнішньої безпеки. Територіальну автономію розглядали як чинник, що підважує цю безпеку і заслуговує на поборювання. Внаслідок реалізації національної політики на «кресах» у 20-х роках було здійснено низку соціальних і економічних заходів, які характеризувалися колонізацією і полонізацією Східної Галичини й Волині¹⁸¹.

У 1924–1925 рр. польський уряд намагався провести у життя ідею створення українського університету. Тоді прихильникові українсько-польського порозуміння і співробітникові МЗС Польщі графу Я. С. Лосю вдалося переконати міністра освіти ендека С. Грабського піти на створення низки українських вищих навчальних закладів включно з університетом, а також українських факультетів у польських університетах для підготовки освічених і кваліфікованих національних кадрів¹⁸². Справа стала на практичний ґрунт, і розпочалися переговори з українськими вченими та

¹⁸⁰ O niepodległą i granice. Protokoły Komitetu Politycznego Rady Ministrów 1921–1926 / wstęp, wybór, opracowanie i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski. Warszawa; Pultusk, 2004. S. 147–152.

¹⁸¹ Докладніше див.: Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. С. 458–507; Федевич К. К. Галицькі українці у Польщі 1920–1939. С. 92–247; Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр. С. 39–155.

¹⁸² Łoś S. O ukraińską szkołę rolniczą. *BPU*. 1933. Nr 11. S. 11.

культурними діячами в Польщі й у закордонних університетах. Але на певному етапі переговорів втрутилися українські політичні партії і польська кресова громадськість, які звели нанівещь витрачені зусилля. Згодом стало відомо, що за участь у переговорах з поляками бойовики УВО напали і побили професора Р. Смаль-Стоцького, погрожували іншим українським професорам, які би погодились співпрацювати з урядовими колами для створення українського університету¹⁸³. Після цього українські професори відмовились від участі в переговорах і справа згасла.

Українське населення і політики прихильно поставилися до державного перевороту в травні 1926 р. і приходу до влади Ю. Пілсудського та його прибічників. Але 18 серпня 1926 р. Рада Міністрів Польщі з участю Ю. Пілсудського заслухала і обговорила «Директиви в справі ставлення урядових влад до національних меншин». Основи цього документа були розроблені в Міністерстві внутрішніх справ і обговорені на засіданні Політичного комітету Ради Міністрів Польщі 23 серпня 1926 р. Але в обох документах не було нових моментів порівняно зі згадуваними директивами 1923 р., за винятком положення про залучення до роботи в урядових і адміністративних структурах як дорадників представників українського населення, «які зарекомендували себе в позитивній, творчій праці»; фактично було зроблено наголос на «державній асиміляції» непольського населення з наданням йому певних культурно-національних прав¹⁸⁴. Але й така політика викликала шалений опір: два міністри польського уряду, які у вересні 1926 р. внесли у сейм законопроект про створення українського університету, змушені були подати у відставку. Дискусія щодо українського питання, проведена пілсудчиками у 1926 р. на сторінках часопису «Дрога» («Droga»), засвідчила неготовність більшості польського суспільства до компромісів з українською спільнотою¹⁸⁵.

Нерішучість дій пілсудчиків у залагодженні українсько-польського протистояння, яке український публіцист І. Кедрин пояснював «небажанням наражатися шовіністичній польській більшості»¹⁸⁶, спричинило відсторонення українців від участі у державному житті, посилення радикальних націоналістичних впливів в душі інтегрального націоналізму серед української молоді, яка прагнула до створення атмосфери «перманентної національної революції». Крайній націоналізм виступав в українському русі під гаслом «що гірше, то краще», вдавався до терору і залякування як проти поляків, так і українців. Такий стан не міг утримуватися довго.

Певні зміни з'явилися після того, як на виборах до польського парламенту у березні 1928 р., що продемонстрували спад впливів ендеків і водночас згуртованість українського населення, всупереч перешкодам українці зуміли провести 41 посла сейму і 10 сенаторів. Щоправда, на одному з перших засідань сейму українські

¹⁸³Про це писав до графа Я. С. Лося керівник відділу національностей МВС Польщі Г. Сухенек-Сухоцький. *Archiwum Państwowe w Lublinie* (далі – APL). Łoś. V–I. T. 1. K. 173–176.

¹⁸⁴Протокол засідання Ради Міністрів опублікований у: *Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym. Dzieje Najnowsze*. Warszawa, 1972. Nr 3. Підготовчий документ, розроблений МВС і представлений на засіданні Політичного комітету Ради Міністрів міністром внутрішніх справ К. Млодзяновським, див.: *O niepodległą i granice. Protokoły Komitetu Politycznego Rady Ministrów 1921–1926*. S. 471–482.

¹⁸⁵Див.: *Holówko T. Metody i drogi sanacji stosunków we Wschodniej Galicji i województwach wschodnich. Droga*. Warszawa, 1926. Nr 6/7.

¹⁸⁶Кедрин І. Життя – події – люди... С. 136.

представники виступили з декларацією про невизнання польської державності на західноукраїнських землях (Д. Левицький) і продовження боротьби за незалежну Україну. Однак стан постійної громадянської війни обтяжував і українців. Поміркованих українських політиків з табору УНДО непокоїли приготування націоналістичного крила руху до «національної революції», про що свідчило утворення на початку 1929 р. Організації українських націоналістів (ОУН) та її плани спровокувати заворушення¹⁸⁷. Усе це загрожувало подальшою ескалацією протистояння і, як наслідок, спиханням українського руху у підпілля, ліквідацією соціальних і культурних здобутків.

Ще в середині 1920-х років група українських діячів консервативної орієнтації заснувала у Львові Українську християнську організацію (УХО), яка виступила за проведення «реальної» політики щодо Польщі. Цих політиків (С. Томашівського, О. Назарука, М. Галуцинського) підтримував митрополит Греко-Католицької Церкви Андрей Шептицький і станіславівський єпископ Григорій Хомишин. Українські консерватори, хоча й мали незначні впливи в тогочасному українському політикумі, почали торувати дорогу до порозуміння з польською громадськістю і урядом. Переломне значення, як видається, мав виступ С. Томашівського (учня Михайла Грушевського) з доповіддю про українсько-польські відносини в Польщі на засіданні польського Інституту дослідження національних справ у квітні 1929 р. Український історик поставив питання про необхідність завершити «романтичну» війну і перейти до «реалізму і позитивізму» в політиці, розпочати українсько-польський діалог з наболілих питань, який дав би змогу налагодити нормальне співжиття національних громад у Польщі¹⁸⁸.

Цей виступ історика спочатку викликав його звинувачення у «зраді національних інтересів», «прислужництві перед окупантами» тощо. Але невдовзі й помірковані українські політики повинні були прислухатися до порад ученого. Зміна їхніх поглядів була зумовлена подіями так званої «пацифікації» осені 1930 р., до якої вдалася польська влада у відповідь на саботажні дії і терористичні акти, вчинені прибічниками ОУН улітку того ж року. Спроба націоналістів спровокувати «революцію» не дала інших наслідків, окрім страждань і без того змученого українського населення.

Настрої стурбованості ескалацією напружень заторкнули і українське, і польське суспільства, зокрема його поміркованих політиків. У лютому 1931 р. представники УНДО вперше погодилися розпочати переговори з представниками польського урядового блоку щодо залагодження українсько-польського конфлікту, який не припинявся. Переговори, до яких підключилися українські і польські консерватори, тривали навесні 1931 р. і привели до різкого збільшення публікацій в пресі щодо становища українців у Польщі і взаємних непорозумінь. У процесі обговорення з'ясувалося, що поляки погоджувалися на певну автономію українців в межах Польської держави, на створення в перспективі незалежної України, але категорично заперечували проти включення до її складу західноукраїнських земель, які вони вважали своїм «цивілізаційним здобутком»¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Ребет Л. Світла і тіні ОУН. Мюнхен, 1964. С. 37–40.

¹⁸⁸ Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі. Львів, 1929. С. 17–21 і наст.

¹⁸⁹ Докладніше див.: Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* / red. nauk.: Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. Toruń, 1997. S. 431–454.

Шлях до порозуміння, однак, виявився непростим і тривалим, оскільки противників його з обох боків було достатньо. Здавалося, що до порозуміння дійде ще 1931 р., адже в той час Ю. Пілсудський схилився до думки утворити з трьох українських воєводств одне і надати йому рис територіальної автономії. Улітку цього року близький до керівника Польщі політик Т. Голувко підготував документ «Засади національної політики в південно-східних воєводствах», які передбачали реалізацію автономістського плану¹⁹⁰. Водночас 5 серпня 1931 р. Рада сеньйорів (старшин) УПР схвалила важливий політичний документ, який було надруковано в пресі. У ньому йшлося про те, що настав час сісти за стіл переговорів і залагодити спірні питання¹⁹¹. У цей відповідальний момент, 29 серпня 1931 р., українські націоналісти здійснили черговий терористичний акт і вбили одного з конструкторів українсько-польського порозуміння Т. Голувку. Треба було починати роботу над порозумінням від початків.

На дальший перебіг українсько-польських політичних контактів великий вплив мав Я. С. Лось, який, будучи на той час приватною особою, взявся за налагодження контактів між обома національними таборами¹⁹². Насамперед треба було подолати взаємну недовіру з обох боків і створити атмосферу порозуміння. Для цього багато зробили польські й українські публіцисти, наприклад, створили в 1932 р. «Бюлетень польсько-український». На його сторінках містилися статті польських і українських публіцистів та політиків, в яких розглядали питання становища українського населення в Польщі, рації безпеки Польської держави, звертали увагу на небезпеку орієнтації частини українського політикуму на Німеччину. Польські публіцисти, зокрема консервативного табору, розвивали ідеї «нового українського П'ємонту» в Польщі, який був покликаний зберегти українську культуру та ідентичність, що розвивалися у радянській Україні. Ідея порозуміння здобувала прихильників в українському політичному таборі, передусім в УНДО, УСРП, УСДП, УХО.

Восени 1933 р. граф Я. С. Лось передав прем'єрові Я. Єнджеєвичу лист з мінімальними вимогами українців у справі нормалізації українсько-польських відносин у Польській державі. До листа він додав власні розлогі міркування щодо трактування українського питання. Граф пропонував уряду розпочати політику «національного паралелізму і паритету» в землях на схід від Бугу і Сяну, яка повинна сприяти розвитку українського національного життя. Назагал така політика влаштовувала українців і поляків, хоча й залишала низку нерозв'язаних питань¹⁹³. Наслідком контактів і негласних переговорів між представниками українців і польськими урядовими чинниками став виступ прем'єра Я. Єнджеєвича у сеймі 18 січня 1934 р., в якому він визнав помилки влади щодо українців у попередній

¹⁹⁰ Див.: Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1935*. Wrocław; Warszawa, 1979. S. 191–195.

¹⁹¹ Цей документ українські політики надіслали також графу Я. С. Лосю, який користувався повагою українців і нещодавно опублікував брошуру «Про конструктивну політику на Червоній русі», в якій закликав уряд піти на поступки українцям. У долученому до документа листі до графа українські політики писали, що настав час сісти за переговори і започаткувати «генеральну угоду на лояльність і любов», а суперечки розв'язувати «не революційно, а еволюційно». APL. Łoś. V-I. T. 1. K. 1–9.

¹⁹² Див.: Зашкільняк Л. О. Українсько-польське порозуміння 1935 р. (за матеріалами архіву Я. С. Лося). *Проблеми слов'янознавства*. міжвід. наук. збірник. Львів, 1996. Вип. 48. С. 62–73.

¹⁹³ APL. Łoś. V-I. T. 1. K. 284–296.

період і пообіцяв переглянути урядову політику в українському питанні¹⁹⁴. У першій половині 1934 р. відбулися численні зустрічі українських діячів з різними урядовцями у Варшаві, на яких обговорювали вимоги української сторони. На цьому етапі переговорний процес знову був перерваний вбивством членами ОУН міністра внутрішніх справ Б. Перацького 15 червня 1934 р.

Незважаючи на терористичний акт, навесні 1935 р. у зв'язку з наближенням чергових виборів до парламенту переговори відновилися. Їх наслідком стала усна угода між польським урядом і УНДО про «нормалізацію» відносин і співжиття поляків та українців в Польській державі, яка також отримала назву «виборчої угоди», оскільки взамін українська сторона зобов'язувалася перейти до лояльного співробітництва з владою і взяти участь у виборах. Угода, що налічувала 18 пунктів, була остаточно схвалена 29 серпня 1935 р. під час прийому української делегації (УНДО) міністром внутрішніх справ М. Зиндрам-Косьцялковським і назагал задовольняла основні політичні, господарські й освітні потреби розвитку українського життя в Польщі. Для українського політикуму угода була особливо дражливим питанням, тому що змушувала подолати устійнене бачення в особі Польщі запеклого («історичного») ворога українства.

Здавалося, що угода нормалізації зможе переломити взаємну упередженість у взаєминах українців і поляків, перші роки після її укладення характеризувалися поліпшенням загальної атмосфери. Проте вже 1937 р. у зв'язку з так званою «декомпозицією санації» і приходом до влади в Польщі після смерті Ю. Пілсудського військових почали зростати націоналістичні тенденції в її політиці щодо національних меншин¹⁹⁵. Військові керівники Польщі, покликаючись на загрозу національній безпеці, поступово взяли під контроль усі галузі життя країни, повели справу до посилення колонізації і колонізації кресів, усунення «непевних» політичних елементів. Логічним завершенням такої політики став урядовий документ, ухвалений на засіданні Ради Міністрів Польщі в лютому 1939 р. під назвою «Проект рішення в справі акції, спрямованої на зміцнення польського елемента в Східній Малопольщі», який передбачав рішуче прискорення колонізації Східної Галичини¹⁹⁶. Реалізації нової політики уряду і повній асиміляції українців у Польщі перешкодив початок Другої світової війни. Так, українсько-польські суперечності не були розв'язані, а перехід до нового бачення Польщі так і не зміг утвердитися в українському суспільстві. До голосу дійшли політики з ОУН, які робили ставку на силове, «революційне» вирішення українського питання у зв'язку зі світовою війною.

Чимало українських істориків і тогочасних політиків цікавились причинами невдачі українсько-польського порозуміння в міжвоєнний період. На наш погляд, позитивному розв'язанню українського питання в цей час перешкодили, з одного боку, психологічні обставини, пов'язані з поширеними в польському суспільстві уявленнями про справедливість включення до складу Польщі низки земель з переважанням непольського населення, щодо яких полякам припадала заслуга їхнього «цивілізаційного розвитку»; а з іншого боку, невміння українських політичних лідерів

¹⁹⁴ ВРУ. 1934. № 4. С. 9–10.

¹⁹⁵ Докладніше див.: Stawecki P. Następcy Komendanta. Wojsko i polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939. Warszawa, 1969.

¹⁹⁶ Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Warszawa, 1992. Т. 1. С. 269–313.

своєчасно і реально оцінити внутрішню та міжнародну політичну ситуацію, яка змінилася після завершення Першої світової війни, і переорієнтувати власну тактику. Міцні усталені стереотипи щодо прав Польщі на західноукраїнські землі у польському середовищі і не менш поширені уявлення про споконвічне історичне право українців на них зводили шанси досягнення розумного компромісу між обома сторонами до мінімуму, хоча й не виключали такого. З позицій сьогодення краще проглядається більша відповідальність польської сторони, за якою залишалося вирішальне слово. Однак вона його або не захотіла, або не встигла сказати.

ПОЛІТИЧНА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ДІАЛОГУ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Міжвоєнний період в умовах Другої Речі Посполитої, крім активізації радикальних політичних сил, характеризувався існуванням паростків налагодження українсько-польської співпраці, речниками якої були колишні наддніпрянські політичні емігранти. Соратники Симона Петлюри, які поділяли ідеї Варшавської угоди, зважилися у 1920 р. пожертвувати соборністю в ім'я збереження державності. Оселившись на території міжвоєнної Польщі, вони вважали, що єдиним виходом у боротьбі за незалежність України є «порозуміння із сусідніми народами, хоч би й ціною деяких компромісів»¹⁹⁷. Ці міркування популяризував пресовий орган Українського центрального комітету (УЦК) – «Вісті УЦК». У руслі ідей прометеїзму наголошували, що Україна може протистояти Росії тільки в союзі з Польщею, Кубанню, Північним Кавказом, Грузією, Азербайджаном і Румунією¹⁹⁸.

Внутрішню специфіку та диференціацію суспільно-політичного життя наддніпрянських емігрантів на території Західної Волині зумовлювала регіональна політика польської влади, низький рівень національної самосвідомості місцевого населення, прикордонний статус воєводства. Вагомість Волині треба пояснювати також національною структурою воєводства, де «число руської людності на тому терені переступає 80 відс. загалу людності» та ситуацією навколо Православної Церкви¹⁹⁹.

Українські політичні емігранти, які опинились у Волинському воєводстві, попри те, що були носіями різних політичних поглядів, стали основою для формування українського проурядового політичного табору.

Інституалізація українських політичних сил на території Західної Волині, зокрема й у середовищі української еміграції, була пов'язана з першими парламентськими виборами в Польщі. Українці Східної Галичини вибори 1922 р. бойкотували передусім через невизначеність юридичного статусу цієї території (у березні 1923 р. Східна Галичина відійшла до Польщі за рішенням Ради послів країн Антанти). Західна Волинь опинилась у складі Польщі за умовами Ризького мирного договору 18 березня 1921 р., тому бойкот виборів тут не мав сенсу.

¹⁹⁷ Вісті УЦК в Польщі. 1927. Ч. 8–9. Січень–Лютий. С. 3.

¹⁹⁸ Там само. С. 1–2.

¹⁹⁹ Протокол засідання Ради міністрів Другої Речі Посполитої 18 серпня 1926 року. Кедрин І. *Життя – Події – Люди. Спомини і коментарі*. Нью-Йорк: Видавничка Кооператива «Червона Калина», 1976. С. 669.